

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AIJAZ AHMAD • AUGUST H. NIMTZ • CEM EROĞUL • DAVID McNALLY • E. AHMET TONAK

M A R K S İ S T

ELLEN M. WOOD • ERKİN ÖZALP • HALUK GERGER • HALUK YURTSEVER • HEATHER BROWN

K L A S İ K L E R İ

KORKUT BORATAV • METİN ÇULHAĞLU • MICHAEL A. LEBOWITZ • NAIL SATLIĞAN • NEIL FAULKNER

O K U M A

PRABHAT PATNAIK • SUNGUR SAVRAN • TANER TİMUR • VIJAY PRASHAD • YEŞİM DİNÇER

K İ L A V U Z U

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu

Yordam Kitap

Yordam Kitap: 190 • Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu

ISBN: 978-605-5541-94-1 • Kitap Tasarımı: Savaş Çekiç

Birinci Basım: Mayıs 2013 • Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan

© Yordam Kitap, 2013

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www.yordamkitap.com

E: info@yordamkitap.com

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 12027)

Cihangir Mah. Güvercin Caddesi Baha İş Merkezi A Blok

Haramidere - İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

Aijaz Ahmad
August H. Nimtz
Cem Eroğul
David McNally
E. Ahmet Tonak
Ellen M. Wood
Erkin Özalp
Haluk Gerger
Haluk Yurtsever
Heather Brown

**Marksist
Klasikleri
Okuma
Kılavuzu**

Korkut Boratav
Metin Çulhaoğlu
Michael A. Lebowitz
Nail Satlıgan
Neil Faulkner
Prabhat Patnaik
Sungur Savran
Taner Timur
Vijay Prashad
Yeşim Dinçer

*Bu kitabın basıma hazırlandığı günlerde kaybettiğimiz,
kitabın yazarlarından
Nail Satlıgan'ın (1950-2013)
anısına...*

İçindekiler

- 11-29 *Taner Timur* **Marksizmin Klasiklerini Okumak...**
- 33-49 *Neil Faulkner* **Friedrich Engels / İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu**
- 53-73 *Haluk Yurtsever* | **Karl Marx-Friedrich Engels / Alman İdeolojisi**
- 77-93 *David McNally* | **Karl Marx / Felsefenin Sefaleti**
- 97-115 *Ellen Meiksins Wood* **Karl Marx-Friedrich Engels / Komünist Manifesto**
- 119-161 *Cem Eroğul* **Karl Marx / Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i**
- 165-185 *E. Ahmet Tonak* **Karl Marx / Grundrisse**
- 189-205 *Prabhat Patnaik* **Karl Marx / Ücret, Fiyat ve Kâr**
- 209-237 *Sungur Savran* **Karl Marx / Kapital**
- 239-249 *Nail Satlıgan* **Kapital'de Komünizm Tasarımları**
- 253-271 *August H. Nimtz* **Karl Marx / Fransa'da İç Savaş**
- 275-313 *Michael A. Lebowitz* **Karl Marx / Gotha Programının Eleştirisi**

- 317-337 *Aijaz Ahmad* | **Friedrich Engels / Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm**
- 341-361 *Heather A. Brown* | **Friedrich Engels / Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**
- 365-377 *Taner Timur* | **Friedrich Engels / Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**
- 381-399 *Erkin Özalp* | **Vladimir İlyiç Lenin / Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi**
- 403-423 *Metin Çulhaoğlu* | **Vladimir İlyiç Lenin / Ne Yapmalı?**
- 427-443 *Vijay Prashad* | **Vladimir İlyiç Lenin / Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı**
- 447-467 *Korkut Boratav* | **Vladimir İlyiç Lenin / Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**
- 471-497 *Haluk Gerger* | **Vladimir İlyiç Lenin / Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**
- 501-521 *Sungur Savran* | **Vladimir İlyiç Lenin / Devlet ve Devrim**
- 525-543 *Yeşim Dinçer* | **Vladimir İlyiç Lenin / 'Sol' Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı**

Marksizmin Klasiklerini Okumak...

Taner Timur

Düşünce tarihinde devrim yapmış eserlerin nasıl okunması gerektiği her zaman sorun olmuş, farklı yaklaşımlara, değişik yorumlara yol açmıştır. Ne var ki 19. yüzyılda Marx ve Engels gibi dünyayı “anlamak”la yetinmeyip, onu “değiştirmeye” çalışan düşünürler ortaya çıkınca, sorun yeni bir boyut kazanıyor ve artık bu eserleri “nasıl okumalıyız?” olmaktan çıkarak “neden okumamalıyız!” şekline dönüşüyordu.

Aslında bu dönüşümü anlamak kolaydır. Analizini sınıf çıkarları ve sınıf kavgası olgusu üzerine oturtmuş bir kuramın iktisaden egemen sınıfların şimşeklerini üzerine çekmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Kapitalist düzenin ideologları daha çok bu nedenle tarihî maddeci tezleri uzun süre yok saydı, görmezden geldiler. Hatta bu sessizlik *Kapital* gibi bir başyapıtın yayınlanmasından sonra da devam etti. Öyle ki Engels, bu oyunu bozmak için, Marx’a, bir dostun *Kapital*’i burjuva görüş açısından eleştirmesinin tanıtım açısından daha iyi olacağını söylemiş ve Marx da “mümkün olabi-

lecek en iyi savaş hilesi”¹ dediği bu öneri için bazı isimler vermişti. Oysa bu taktik de beklenen sonucu vermedi ve “susuş kumkuması” daha yıllarca devam etti. İngiltere gibi iktisat biliminin beşiği sayılan bir ülkede *Kapital*’in yayınlanması için yirmi yıl beklendi ve sonunda da çeviri ancak Engels’in çabaları sayesinde gerçekleştirildi. *Kapital*’deki yorumların klasik iktisadın önkabullerinden, Adam Smith ve Ricardo’nun “emek değer” kuramından hareket etmiş olmaları bu uzun sessizliği daha da anlamlı kılmıyor mu? Kısaca bütün bu çabalara ve “savaş hileleri”ne rağmen eser layık olduğu ilgiyi görmedi.

Aslında Marx ve Engels “entelektüalist” hayaller içinde yaşamıyorlardı ve fikirlerin salt “doğru” oldukları için benimsenip kitleleri harekete geçireceğini düşünmüyorlardı. Marx’ın bir gençlik eserinde belirttiği gibi, teori, ancak devrimci toplumsal durumlarda, “kitlelere nüfuz ettiği” ölçüde “maddi bir güç” haline gelebilirdi.² Gerçekten de böyle bir durum ilk kez 1848 Devrimi’nde ortaya çıkmış ve tarihî maddeci tezlerin ilk ifadesini bulduğu yıllar, *Manifesto*’nun ilanına da tanık olmuştu. Oysa karşı-devrim kısa süre sonra burjuva düzenini ihya etti ve 1849’dan sonra “hegemonya kavgası, Şubat Devrimi öncesinde olduğu gibi, yeniden mülk sahibi sınıfın kendi fraksiyonları arasındaki kavgaya dönüştü”. Ve bu durumda “*Manifesto* da artık unutulmaya mahkûm görünüyordu”³.

¹ Marx-Engels; *Lettres sur le Capital*; Paris, Ed. Sociales, 1964, s. 182, 183. Engels’in 11 Eylül 1867 ve Marx’ın 12 Eylül 1867 tarihli mektupları. Ayrıca Engels, aynı amaçla, Kuzey Amerika’ya göçmüş olan Alman devrimci S. Meyer’e yazdığı mektupta “ümit ediyorum ki Almanca yayın yapan Amerikan basınının ve emekçilerin dikkatini Marx’ın eserine çekecek durumdasınız” diye yazıyordu. (18 Ekim 1867 tarihli mektup; s. 185).

² K. Marx; *Critique de la Philosophie du Droit chez Hegel* [Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi]; Paris, Aubier, 1971, s. 79.

³ Bu ve izleyen alıntı *Manifesto*’nun 1888 İngilizce baskısına Engels’in yazmış olduğu önsözden alınmıştır. Marx ve Engels’in demokratik kavgalarının bütünü için bkz. August H. Nimtz; *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*; İstanbul, Yordam Kitap, 2012.

Bu durumda burjuva ideologlarını, savunma içgüdüleriyle, ancak yeni bir devrimci dalga harekete geçirebilecek, ancak böyle bir dürtü tarihî maddeci kuramın ve *Kapital*'in okunmasına yol açabilecekti. Oysa böyle bir okuma “masum bir okuma” olabilir miydi?

Kuşkusuz sermaye hegemonyasını korumaya yönelik bir “oku-ma” masum olamazdı ve bu koşullarda burjuvazinin ihtiyaç duyduğu okuma, 1870 Fransa-Prusya savaşını izleyen Paris Komünü vesilesiyle görüldüğü gibi, “devrimci teori”nin temellerini çürüt-meye yönelik bir okuma şekli olacaktı. Gerçekten de egemen sınıflar açısından durum açıktı: Mademki “akıl” toplumsal düzene karşı saldırıya geçmişti, o halde toplumsal düzenin sözcüleri de “akıl”a saldıracaklardı. Burada hatırlayalım ki, günümüzde aklın eleştirisinde referans çerçevesi oluşturan postmodern düşüncenin kurucu babası Nietzsche, Komün direnişi sırasında, böyle bir korku içinde, “birkaç gün boyunca tamamen çök(tüğünü) ve gözyaşlarına boğul(duğunu)” yazmıştı.⁴ Düşünür, Fransız ordusu Komün’ü kana boğduktan bir ay sonra bir dostuna yazdığı mektupta da, “aniden ortaya çıkan ejderha kafalı Enternasyonal, diyordu, gelecekte ulus-lar arasındaki kavgaların ötesinde, bambaşka kavgaların habercisi olarak bizleri korkuttu”.⁵

Nietzsche insan psikolojisinin derinliklerine nüfuz etmeye çalışan, aristokratik değerler peşinde bir şair-filozoftu; buna karşılık ekonomi politiğin ayakları yerde kuramcıları Marx’a çok daha hassas bir noktadan hücumla geçtiler. Bu kez hedef tahtasına oturtulan klasik iktisadın temel taşı, yani emek değer kuramı idi. Böylece Paris Komünü’nü izleyen üç yıl (1871-1874) içinde üç ayrı ülkeden üç iktisatçı yayınladıkları eserlerle “emek değer kuramı”nı yadsıyor, farklı yollarla “faydacı” kuramı savunuyorlardı. Gerçekten de İngiltere’de W. S. Jevons, Fransa’da L. Walras ve Avusturya’da

⁴ F. Nietzsche; *Lettres Choisies*, s. 113. (Carl von Gersdof’a yazdığı 21 Haziran 1871 tarihli mektuptan).

⁵ Aynı eser, s. 113.

da C. Menger bu misyonu yüklenen kuramcılar oldular. Üçü de, Jevons'un samimiyetle itiraf ettiği gibi, açıklamalarını mevcut verilere göre değil, iş adamlarının piyasa beklentilerine endeksli olarak yapmışlardı.⁶

Neo-klasik kuramın kurucuları "marjinalist" operasyonla iktisadın inceleme alanını "üretim" sürecinden "değişim" sürecine aktarmışlar ve bilimi nesnel, materyal temellerinden koparmışlardı. Marx ve Engels böylece ortaya çıkan "bilim"i "vülger iktisat" olarak adlandırdılar ve tartışmaya değer bulmadılar. "Faydacı kuram"ın üç silahşorundan sonra Keynes de "değer" analizinde onlardan farklı bir yol izlemeyecekti. Ne var ki bu arada burjuva iktisadının, daha genel olarak da burjuva sosyolojisinin tarihi maddecilikle hesaplama yöntemleri zamanla değişecektir.

• • •

Yeni dönemde bulunan yöntem şuydu: Modern üniversitelerin kurulması ve bilimin gelişmesiyle "uzmanlık" dönemine girilmişti ve artık bu dönemde tüm "sistem"ler, uzmanlık dallarına göre parçalara ayrılacak, farklı uzmanlık alanları içinde değerlendirilecekti. Gerçekten de, Weber, geçen yüzyılın başlarında, "artık hiç kimse, tam bir uzmanlaşmaya dayanmadan bilim alanında yetkin bir şeyler yaptığından emin olamaz" dememiş miydi?⁷ Oysa söz konusu "uzmanlaşma", Spinoza'nın *libido sciendi* dediği dürtüyle salt gerçekçi araştıran bilim adamlarının tasarladığı değil, kapitalist gelişmenin çıkar ve gereksinimlerinin zorladığı akademik bir iş bölümünün ürünüydü. Sonuç olarak da birbirinden bağımsız, kendilerine özgü dili ve kavramları olan ve birbirini anlamakta zorlanan bir sürü "bilim dalı" ortaya çıktı.

⁶ Bu konuda W. S. Jevons'un temel eserinin (*The Theory of Political Economy*, Londra, Macmillan, 1871) "Giriş" kısmına bakılabilir. Marjinalist ve daha sonra da Keynesçi dönüşümler konusunda daha fazla ayrıntıya *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* (Yordam Kitap, 2011) başlıklı kitabımda girmiştim.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://kntey.org>

⁷ Max Weber; *Le Savant et le Politique*; Paris, Plon, 1996, s. 81.

“Uzmanlaşma” tutkusu genel kuram eğilimlerini aşağılıyordu ve bu baskı altında çalışmaları itibariyle genel kuram arayışı içinde olanlar bile niyetlerinin aslında bu olmadığını söylemeye başladılar. Bu durumda hiç de epistemolojik bir zorunluluğun ürünü olmayan bu gelişmenin baş hedefi de tarihî maddecilik oldu ve bu genel kuram, bütünlüğü içinde değil, felsefe, ekonomi, sosyoloji, tarih gibi dallara ayrılarak eleştirildi. Hatta J. Schumpeter bir adım daha atarak “tarihçi Marx”, “iktisatçı Marx” ve “sosyolog Marx”ın yanı sıra, “peygamber Marx”ı da inceledi ve kendine göre hepsinin “eksik”lerini, “yanlış”larını ortaya koydu.⁸

Gerçekten de “uzmanlaşma” maskesi altında toplanan çoğu anlamsız bilgiler yığını içinde “parça”ları eleştirmek, “bütün”ü eleştirmekten çok daha kolay hale gelmişti. Marx ve Engels’in son derece zengin ve nüanslı analizleri de, aynı “uzmanlaşma” tutkusu içinde, düşünürlerin aksi yöndeki bir sürü ikazına rağmen, yer yer “her şeyi iktisadi altyapı ile açıklayan vülger bir materyalizm”e indirgeniyordu. Ne var ki bu değişim yine de tarihî maddeci kuramın daha ciddi bir planda incelenmesine ve bilimsel değerinin daha iyi kavranmasına yol açtı. Bu bakımdan oklarını tarihî maddeciliğe çeviren düşünürler artık duydukları rahatsızlık karşısında Marx ve Engels’e iltifat etmekten de kendilerini alamıyorlardı. Örneğin, liberal iktisatçı J. Schumpeter, Marx’ı eleştirirken düşünürün sentezci çabasını da övmüş ve “Marx, demişti, iktisat kuramının nasıl tarihî analize ve tarihî anlatının da nasıl açıklamalı tarihe dönüşebileceğini sistematik bir biçimde öğreten ilk büyük iktisatçı oldu”.⁹ Oysa, ona göre, tam da bu nedenle Marx’ı devrim saplantısından “kurtarmak” gerekiyordu. Devrim konusunda *Kapital*’de sergilediği tutumun, Marx’ı burjuva radikallerinden

⁸ Joseph Schumpeter; *Capitalisme, Socialisme et Démocratie*, Paris, Payot, 1963 (ilk baskı 1942).

⁹ Aynı eser; s. 72.

ve darbecilerden ayırdığını söyleyen Schumpeter, “bu (köktenci) dilden temizlendiği takdirde, diyordu, Marx’ın ‘muhafazakâr’ bir şekilde yorumlanabileceğini söylemek, artık onun ciddiye alınabileceğini söylemektir” (vurgu yazarın).¹⁰ Görüldüğü gibi artık Marx’ı görmezden gelmek daha da tehlikeli bir hale gelince, “muhafazakâr” bir Marx yaratmak çok daha ihtiyatlı bir tutum haline gelmişti.

J. Schumpeter’in ekonomide yaptığını sosyolojide de, başta Weber ve Durkheim olmak üzere, bir sürü ünlü düşünür yaptı. Hatta fikir hayatını Marksizmle kavgaya hasreden çağdaş düşünür K. Popper bile, üstelik Marx’ı “açık toplumun düşmanları” arasında inceleyen eserinde, “Marx’ın kendi zamanıyla ilgili olarak çizdiği korkunç iktisadi tablo son derece doğru idi” diyecekti.¹¹ Yine Popper’e göre, kapitalizmin gelişmesi ile sefalet azalmış ve işçiler pek çok sosyal hak elde etmiş olsalar bile, yine de Sezar’ın hakkını Sezar’a vermek ve bu reformist gelişmede Marx’ın rolünü vurgulamak gerekiyordu. Herhalde böyle bir kaygıyla, “Kimse, diyordu Popper, Marx’ın içtenliğini kabul etmeden onun hakkını veremez. Açık fikirliliği, nesnellik duygusu, laf ebeliğine –özellikle de ahlak dersi veren laf ebeliğine– karşıtlığı, onu, ikiyüzlülüğe (*hypocrisy and pharisaism*) karşı savaşanlar arasında dünyanın en etkili düşünürlerinden biri haline getirdi. Ezilenlere yardım için yakıcı bir arzu duyuyordu ve kendisini sadece sözde değil fiilde de kanıtlama ihtiyacının tamamen bilincinde idi. Asıl yeteneği teori alanında olduğu için, insanların büyük çoğunluğunun kaderini iyileştirmek için bilimsel olduğuna inandığı silahları geliştirmeye yönelik muazzam çaba sarf etti. Marx’ın toplum bilimine ve toplumsal felsefeye ilgisi temelde pratik bir ilgi idi. Bilgiyi insanın ilerlemesinde bir araç olarak görüyordu”.¹² Popper

¹⁰ Aynı eser; s. 90.

¹¹ K. Popper; *Open Society and its Enemies*; Londra, Routledge, 2002, s. 451, Ucretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranter.org>

¹² Aynı eser; s. 338.

Marx'la ilgili bu "haksever" düşüncelerini daha sonraki eserlerinde de tekrarlayacaktır.¹³

K. Popper doğa bilimlerinden geliyordu ve bilim felsefesi alanında çalışıyordu. İçinde yer aldığı felsefi çizgi, aslında Engels'in Feuerbach'ı "Klasik Alman felsefesinin sonu" olarak sunan eserinde (1886) yaptığı öngörüyü doğrular gibiydi. Bu eserinde Engels, Hegel ve tarihî maddecilikten sonra geleneksel felsefenin sona erdiğini söylemiş ve artık "tarih ve doğa alanlarından kovulan felsefenin bundan böyle ancak saf düşünce (lojik ve diyalektik) alanına sığınabileceğini" de eklemişti. Gerçekten de felsefede "dilci dönüşüm" (*Linguistic turn*), Wittgenstein'in *Tractacus*'u ve Viyana Çevresi hep bu çizgiyi izlediler. Bu akımlar, mutlaka tarihî ve diyalektik materyalizme bir almaşık oluşturmaya çalışmıyorlardı. Hatta E. Mach'ın amprio-kritisizmi Bolşevikleri de etkilemiş, kimi Marksist devrimciler (Bazarov, Bogdanov, Lunaçarski vb.) bu idealist felsefeyi diyalektik materyalizme yeğlemişlerdi. Öyle ki Lenin sınıf kavgasını kitle örgütü temelinde yürütürken bunlara karşı da teorik bir savaş vermek zorunda kaldı. Bilindiği gibi felsefi gelişmeyi daha sonra L. Althusser, Lenin'den de esinlenerek, "sınıf kavgasının felsefe alanında yürütülmesi" olarak kuramsallaştırmaya çalışacak ve çağdaş felsefenin temel niteliğini bu işlevde bulacaktır.¹⁴

• • •

Tarihî maddeciliğe burjuva iktisadı, sosyoloji ve felsefe alanlarından gelen tepkiler zamanla inkârcı sessizlikten eleştirel, fakat az çok da "kadirbilir" bir okumaya dönüşmüştü; fakat yine de Marx

¹³ K. Popper, Konrad Lorenz'le söyleşi şeklindeki kitabında da "Marx önemli bir eser verdi ve bu dünyanın reformuna katkıda bulundu" diyor. Bkz. *L'Avenir est Ouvert*; Paris, Flammarion, 1995, s. 130.

¹⁴ L. Althusser bu konudaki çalışmasında felsefenin ne bir tarihi, ne de bir nesnesi olduğunu, bu yüzden de "açtığı yolların, Heidegger'den önce Dietzgen'in söylediği gibi hiçbir yere götürmediğini" söylüyordu. L. Althusser: *Lenine et La Philosophie*, Paris, Maspero, 1969, s. 43-44.

ve Engels'in eserleri masum bir okuma konusu haline gelemediler. Üstelik arka planda kapitalist monopol ve oligopollerin "paylaşım savaşı"na dönüşen Birinci Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi teorik kavgayı pratik kavga haline dönüştürmüştü.

Aslında Ekim Devrimi Marksist okumalarda yeni bir çağır açmış ve Lenin, teoriyle pratiği birleştiren çalışmasıyla ezilen sınıfları zafere götüren devrimci-düşünür olarak ön plana çıkmıştı. Eylemini, titiz bir bilimsel çalışmayla çözümlediği Rusya'daki kapitalist gelişme üzerine kuran devrimci lider, örgütlenme ve sınıf ittifakları konusundaki ilkelerini de yine eylem içinde geliştirmişti. Bu ilkeler, tarihî maddeci kuramın kılavuzluğu altında, "somut durumların somut analizine" dayanıyordu ve benzer ülkeler için öğretici olsalar da "mutlak gerçekler" olarak ileri sürülmüyorlardı. Çünkü küresel bir potansiyel taşıyan kapitalizm dünyayı eşitsiz, fakat bağlantılı bir süreç içinde birleştiriyordu ve Lenin emperyalizmi çözümlerken bu çelişkileri de ortaya koymuştu. Bütün bu nedenlerle Lenin'in önderlik yaptığı Üçüncü Enternasyonal'de devrim stratejileri tam bir demokratik atmosfer içinde tartışıldı.

Lenin örgütçü kişiliği ve tüm disiplinleri kuşatan formasyonuyla örnek bir devrimci lider profili çizmişti. Oysa Lenin'in ölümünden sonra kapitalist kuşatma altında bulunan Sovyet Rusya'da bir yandan üretim güçlerini planlama ve büyütme kavgası verilirken, öte yandan da, devrim, strateji ve taktik tartışmaları içinde kendi çocuklarını yemeye başladı. Stalin'in zaferi ve giderek keskinleşen iç hesaplaşmalar kısa süre sonra parti içi demokrasiyi ortadan kaldırdı ve 20. yüzyıl başlarındaki zengin teorik tartışmalar yerini Stalin'in tartışma üstü yorumlarına bıraktı. Böyle tek kutuplu bir okuma da artık masum bir okuma sayılamazdı. Bugün görülüyor ki 1980'lerde "Küreselleşme" ve "Glasnost" başlıkları altında Sovyet sistemini tasfiye operasyonunun temelleri biraz da daha 1930'lardaki tasfiyelerle bağlantılıdır.

Bu karanlık dönemin bazı izleri kalıcı oldu ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresinde (1956) "Stalin kültü"ne açılan savaş ve demokratikleşme çabaları etkilerini daha çok Sovyet sistemi dışında gösterdi. Böylece II. Büyük Savaş sonrasında canlanan Marksist tartışmalar önce "hümanizm" konusunda yoğunlaştı.

"Hümanist" kuram Marx'ın gençlik eserlerinin temel ilkesini teşkil ediyordu ve bu eserlere ilgi 1950'lerde, henüz 20. Kongre toplanmadan, Fransa'da başlamıştı. Bu konuda J-P. Sartre, M. Merleau-Ponty, G. Gurvitch gibi düşünürler başı çekmiş ve bunlar genç Marx'ın yorumlarının o günkü "donmuş ve bilimsel değeri sınırlı" yorumlardan çok daha zengin olduğuna dikkati çekmişlerdi.¹⁵ Aynı şekilde Henri Lefebvre de Stalinist yorumların, "küçük burjuva üniversite objektifliği" ve "pozitivizm" gibi yaftalarla "gerçek Marksizm"i dışladığı kanısındaydı.¹⁶ 20. Kongre'yi izleyen dönemde ise Marksist okumalar daha çok Marx'ın bu gençlik eserlerine odaklandı. Bu eserlerde, Fransa'da, savaşı izleyen yıllarda bir "hümanizm" olarak sunulan varoluşçu felsefeyle çakışan noktalar da vardı. Oysa Sartre ve çevresi, Engels'e mal ettikleri doğa diyalektiğini metafizik buluyorlar, tarihi materyalizmi ise hümanist temellere oturtmak istiyorlardı.

1960'larda hümanizm tartışmalarının en dikkate değer isimlerinden biri de Fransız Komünist Partisi kuramcılarından Roger Garaudy olmuştur. Garaudy, "barış içinde bir arada yaşama" koşulları içinde, *İnsanın Perspektifleri* adını verdiği eserde Marksist kuramı bir savaş aracı olmaktan çıkararak bir "diyalog aracı" haline getirmeye çalışıyordu. Ne var ki bu yaklaşım bir süre sonra (Mayıs 1968'de) milyonlarca işçi ve öğrenciyi devrimci ayaklanmaya itecek olan maddi koşulları dikkate almamış, sadece çağdaş toplumda

¹⁵ Henri Lefebvre; *Karl Marx*; Paris, Bordas, 1948. (Alıntı Lefebvre'in eserin 1955 baskısına yazdığı önsözden yapılmıştır).

¹⁶ Aynı eser; s. 11.

“yabancılaşmış” emekçilerin durumunu betimleyerek, sosyalizmi tüm yeteneklerini geliştirebilme olanağına sahip “bütünsel insan”ı gerçekleştirecek sistem olarak sunmakla yetinmişti. Yorumu olaylar tarafından aşılınca Garaudy de krize girdi ve yoluna önce Hristiyan, sonra da Müslüman olarak –sonuç olarak da ne İsa’ya ne de Musa’ya yaranamadan– devam etti.

• • •

Komünist kuramcılarla varoluşçu Marksistler arasındaki “hümanizm” rekabeti aynı yıllarda farklı bir Marksizm okumasına daha yol açmakta gecikmemişti. Özellikle Fransız fikir hayatında, değişik kaynaklardan beslenen “yapısalcı” düşünürler bu tarihlerde “insan” kavramının kuramsal planda açıklayıcı bir işlevi olmadığını, dolayısıyla “hümanizm”in de metafizik bir yanılgı olduğunu ileri sürmeye başlamışlardı. Tartışma epistemolojik düzeydeydi ve ortaya “(ideolojik) hümanist”lerle “teorik anti-hümanistler” ikileminden oluşan bir kutuplaşma çıktı. Teorik anti-hümanistlerin başını çeken Louis Althusser, ölümünden sonra yayınlanan bir mektubunda bu kavganın nasıl başladığını anlatmıştır.¹⁷

L. Althusser’in “teorik anti-hümanizm”i 1960’ların Marksistler arası tartışmalarında Marx’a yeni bir okuma şekli öneriyor ve komünist partili yoldaşlarına genç Marx’ı ve 1844 *El-Yazmaları*’nı bırakarak *Kapital*’i okumalarını öneriyordu. Genç öğrencileriyle birlikte kaleme aldığı eseri de “*Kapital*’i Okumak” olarak isimlendirdi.

¹⁷ L. Althusser’in adı geçen mektubunda anlattığına göre, 1963 yazında tesadüfen bir dostunun evinde Adam Schaff’la karşılaşmıştı. Polonya Komünist Partisi yöneticilerinden olan Schaff Marksist kuramda insan sorununu en iyi bilenlerdendi ve Erich Fromm ile birlikte “*Sosyalist Hümanizm*” konusunda kolektif bir eser hazırlıyorlardı. Althusser’in bu fikri paylaşmadığını söylemesine rağmen kendisinden de bir yazı istediler ve yazarın söylediğine göre her komünistin “liberal”, yani “demokrat” olmak zorunda bulunduğunu da eklediler. Althusser yazıyı gönderdiğini, fakat yazısının basılmadığını söylüyor. L. Althusser, *Écrits Philosophiques et Politiques*, Paris, Stock/Imec, 1997, cilt: 2, s. 451-542.

Aslında soyut “hümanizm” ve “yabancılaşma” tartışmalarından *Kapital’e* dönmek son derece yerinde bir adımdı ve kuşkusuz Marx’ın üstü kapalı vasiyetine de uygundu. Ne var ki felsefeyi ideoloji, felsefe tarihini de hep aynı şeyi tekrarlayan bir gevezelik olarak gören Althusser’in kendisi de –epistemoloji şekliyle de olsa– felsefenin dışına çıkmıyordu.¹⁸ Sonuç olarak Fransa’da da Marksizm, Marksist felsefe, Marksist ekonomi politik, Marksist sosyoloji, Marksist tarih-yazıcılık, Marksist psikanaliz vb. gibi, aralarındaki epistemolojik bağlar netleştirilmemiş “uzmanlık dalları”ndan oluşan bir eklektizme dönüştü.

• • •

Marx, *Kapital’in* ikinci baskısına yazdığı önsözde, toplumsal kuramların “meta”lar gibi bir ülkeden başka bir ülkeye ihraç edilemeyeceğini söylemiş ve kapitalist İngiltere’den yarı-feodal Almanya’ya ihraç edilen ekonomi politığın bu ülke üniversitelerinde yol açtığı garipliklere dikkati çekmişti. İngiltere’deki gelişmelere ise ulusal pazar ve ulusalcılık temelinde dünya hegemonyası kuran kapitalist gelişme damgasını vurdu. Chartist hareketin ve güçlü sendikacılığın yol açtığı gelişme zaman içinde emekçilerin pastadan daha fazla “sus payı” almalarına yol açmış ve işçi sınıfının kavgasını iktisadi kavga ile sınırlamıştı. Üstelik iktisadi herkesten iyi bilme önyargısı üzerine kurulu *British gururu*, geri Almanların teorik katkılarını küçümseyerek bakıyordu. Yine de Ekim Devrimi ve daha sonraki kapitalist kriz etkilerini bu ülkede de hissettirmekten geri kalmadı. Fakat bu etkiler İngilizlerin kendi has markaları saydıkları iktisat kuramından çok, diğer disiplinleri ilgilendiriyordu. Örneğin 1930’larda Cambridge’de öğrenci olan Hobsbawm’ın

¹⁸ “Felsefe de, diyordu Althusser, tıpkı din ve ahlak gibi ideolojiden başka bir şey değildir; bir tarihi yoktur ve onda geçmiş görünen her şey aslında onun dışında reel tarihte, insanların maddi yaşamının tarihinde geçer. Bu durumda bilim, kendisini gizleyen ideolojileri yok ederek gerçeği ortaya çıkarma işleminin tam da kendisidir: Bu ideolojilerin ilk sırasında felsefe bulunuyor.” Aynı eser, s. 23.

anlattığına göre o tarihlerde tüm tarihçiler Marksistti; “Çünkü, di-yordu Hobsbawn, Cambridge’de veya başka bir yerde Marx’la rekabet edebilecek hiçbir tarihçi tanıımıyorduk”.¹⁹ Kendisi de tarihçi oldu ve 1952’de –C. Hill ve E. P. Thompson ile birlikte– ünlü *Past and Present* dergisini çıkarmaya başladı. Marksist tarihçiler daha sonra da *New Left* hareketine katılacaklar ve bu yeni hareket içinde de yeni Marksist tarihçiler (Perry Anderson, Raphael Samuel vb.) isimlerini duyuracaktır.

Ne var ki felsefe, iktisat ve sosyoloji gibi tarih-yazıcılığı da çelişkiler içinde geliyor ve sınıflı toplumlar varlığını sürdürdükçe bu alandaki her “okul” ya da “eğilim” kendi zıddını yaratmakta gecikmiyordu. Bu diyalektik, toplumsal tarih okulu için de geçerli oldu ve tepkiler de bu bağlamda Thompson’un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* başlıklı eserine yöneldi.

Aslında kendi tarihçiliği de özneliği yadsıyan yapısalcı akımlara bir çeşit tepki olan Thompson, 1963’ta yayınlanan bu ünlü eserinde²⁰ tüm dikkatini egemen sınıfların en hassas oldukları bir konuda yoğunlaştırmış, sınıf bilincinin oluşumunu çözümlemeye çalışmıştı.

Edward P. Thompson eserinde işçi sınıfını bir “yapı” olarak değil, bir “ilişki” olarak ele alıyor ve genel nitelikli işçi-patron çelişkisine eşlik eden özgül ilişkileri tarihçi titizliği ile inceliyordu. Sınıf bilincini yaratan öğeler, Thompson’a göre, işçinin üretim ilişkileri bağlamında yaşadığı “tecrübe”yi (“*class experience*”) özgül kılan gelenekler, değer sistemleri ve düşünce akımları gibi kültürel öğelerdi. Böylece Marksist tarihçi, tarihi maddeciliğin saptadığı genel ve nesnel ilişkiyi İngilizlere özgül ampirizm tutkusuyla topladığı özgül

¹⁹ E. J. Hobsbawn; *Marx et L'Histoire*, Paris, Hachette, 2009, s. 61. (İngiltere’deki Marksist gelişimle ilgili bu genel saptamaları *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi* başlıklı kitabımdan aynen alıyorum; Yordam Kitap, 2011, s. 418-419).

²⁰ Edward P. Thompson; *The Making of the English Working Class*; New York, Vintage books, 1963 [Türkçesi; *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2007].
Ücretsiz E-Kitap Arşivi: <https://anitey.org>

verilerle tamamlarken ülkesinin bilim geleneğine de sadık kalmış oluyordu.²¹ Kendisine, daha genel olarak da toplumsal tarih anlayışına itiraz edenler yine Marx'tan etkilenmiş tarihçiler arasından çıktı. Bunlar düşünce dünyasında “dil alanındaki dönüşüm” (*Linguistic turn*) olarak adlandırılan akımın etkisiyle toplum ve sınıf gerçeğini dil ve anlam analizleri bağlamında aramaya başlamışlardı.

• • •

Şimdiye kadar tarihî ve diyalektik materyalizm klasiklerinin bugüne kadar nasıl ve ne gibi amaçlarla okunduklarını ana hatlarıyla anlatmaya çalıştım. Bu eserde okuyacağınız incelemeler ise bu klasikleri kendi bağlamları içinde ayrı ayrı ele alarak konuya nüanslı çözümlemeler getiriyorlar. Giriş yazımı bitirirken günümüzde Marksist klasikleri okumayla ilgili bazı gözlemlerde bulunmak istiyorum.

Önce şu temel saptamayı yapalım: Marx ve Engels'in geliştirdikleri genel kuram kendilerine özgü epistemolojik dayanakları olan üç ayrı entelektüel alandan meydana geliyordu ve bu alanlar eklektik değil, sentetik bir bütünlük oluşturluyorlardı. Bunlardan birincisi felsefi alan idi ve “diyalektik materyalizm” başlığı altında sunulan bu alan da varlık ve bilgi kuramlarından oluşuyordu. O halde biz de bu alandan başlayalım ve ana hatları içinde şu soruyu yanıtlamaya çalışalım: Diyalektik materyalizm “varlık sorunu”nu nasıl ele alıyordu?

Diyalektik materyalizm, bir kısım Aydınlanma düşünürünün yaptığı gibi, evreni bir makine (daha çok da bir saat) gibi tasarla-

²¹ E. P. Thompson'un eserini Fransız diline ve kültürüne kazandıran (1988) filozof Miguel Abensour, konuyla ilgili söyleşisinde İngiliz bilim adamının “olağanüstü bir konu” seçerek “işçi sınıfının biyografisini” yaptığını söylüyor ve tarihinin sınıf anlayışını şöyle açıklıyor: “(Thompson'a göre) sınıf ne bir yapı ne de bir kategoridir; tarih içinde yaşanmış tecrübelerin bütünüdür ve çelişkiler içinde, aniden ve ayrı bir sınıf bilinci ile ortaya çıkar. Bu durumda, sınıf, bir iktisadi determinizmin ürünü değildir. ... Sınıf bizzat hareket belindedir, eylem içinde kurulur” Miguel Abensour ile söyleşi; *Le Monde des Livres*, 6 Nisan 2012.

yan mekanik materyalizmi yadsıyor ve “madde”yi çelişkiler içinde dönüşen ve zenginleşen diyalektik oluşum içinde ele alıyordu. Bunun dışında Marksizmin varlık kuramı “madde”yi felsefi bir ön-kabul olarak benimserken, doğa bilimlerinin materyalizminden de ayrılıyor ve hedefini idealizm eleştirisiyle sınırlıyordu. Açıklamalarına “Töz”, “İde”, “Ruh” vb. gibi adlar altında idealist ön-kabullerle başlayan metafizik devri artık kapanmıştı. Zaten bilim adamları da, kişisel olarak bir ruh dünyasına inansalar bile, artık laboratuvarlarında “kendiliğinden materyalist” bir tutum içinde hareket ediyorlardı. Kısaca felsefi bir ön-kabul olarak “materyalizm” bilimin “madde” ile ilgili bulgularının epistemolojik planda değerlendirilmesinden başka bir şey değildi.

• • •

Diyalektik materyalizmin bilgi kuramına gelince, bu kuram da burjuva dünyasında daha çok Engels’e mal edilmiş ve pratikte “yansıma” olgusuna indirgenerek eleştirilmiştir. Gerçekten de Engels’in eserlerinde bilgilerimizi maddi dünyanın zihnimizde “yansıması” ile kazandığımıza dair açıklamalarla karşılaşıyoruz. Engels bu kuramı, Hegel’in bilgi kuramını tersine çevirerek formüle etmişti. *Anti-Dühring*’te, “Hegel idealisttir; diyordu Engels; bu demektir ki insan zihnindeki fikirleri (İde’leri) gerçek süreçlerin ve şeylerin az çok soyutlanmış yansımaları olarak görmek yerine, tam tersine, nesneleri ve bunların gelişmelerini, dünyadan önce var olan fakat nerede olduğu belli olmayan ‘İde’nin gerçekleşmiş basit kopyaları olarak görüyordu”.²² Aslında bizzat *Kapital*’deki bazı ifadelerin gösterdiği gibi bu görüşü Marx da paylaşıyordu, fakat şunu da belirtmek gerekiyor ki “yansıma kuramı” Marksist bilgi kuramının sadece bir yönünü teşkil ediyordu.²³ Diyalektik materyalizmin aslında

²² F. Engels; *Anti-Dühring*, Paris, Editions Sociales, 1977, s. 53.

²³ Marx, bilgilerimizin ve “ekonomik kategoriler”in reel süreçlerin insan beyninde yansıması ile oluştuğu yönündeki analizini *Kapital*’de, “meta-fetişizmi” ile ilgili sayfalarda yapmıştır. Bkz. *Kapital*; İstanbul, Yordam Kitap, 2011, s. 81-92.

bir “praksis felsefesi” olduğu düşünülürse bu öğretinin bilgi kuramında sadece “yansıma kuramı” gibi edilgen bir görüşle yetinebileceği elbette söylenemez. Gerçekten de, Marx, daha Feuerbach’la ilgili tezlerinde mekanik materyalizmi düşüncenin aktif yönünü geliştirmeyi ihmal etmekle ve bu görevi idealist felsefeye kaptırmakla (1. Tez) eleştirmemiş miydi? Kuşkusuz, düşünür, Kant’ın saf ve pratik akıllar arasında yaptığı “*a priori*”lere dayanan ayrımı benimsemiyordu. Ne var ki bu konuda diyalektik materyalizmde tam bir açıklık olduğu da söylenemez ve Marksist bilgi kuramı çağdaş dil ve mantık felsefeleri ile verimli bir tartışma içinde geliştirilmeye muhtaç görünüyor.²⁴

İkinci entelektüel alana, yani tarihî maddeci kurama gelince, Thucydides’den L. von Ranke’ye kadar uzanan tarih-yazıcılığı çizgisinde tarihçiyi asli ve gerçekçi bilgi kaynaklarına yöneltmeye çalışan arayışla, Fransız sosyalistlerin (Saint-Simon, Fourier) ve toplumsal tarihçilerin (Thierry, Guizot, Mignet) sınıfsal yaklaşımını bütünleştiren bu kuram, aslında toplum bilimlerinde bir “genel teori” işlevi görmektedir. Toplumsal evrimi “*üretim ilişkileri*” ile “*üretim güçleri*”nden oluşan “*üretim biçimleri*” temelinde açıklamaya çalışan bu genel teori insanlığın farklı gelişme aşamasındaki birimlerini özgül kavramlar bağlamında inceleyerek toplum bilimlerinde yepyeni ufuklar açmıştır. Burada ekleyelim ki tarihî maddeciliği bir genel kuram olarak değerlendiren bazı düşünürler (K. Korsch, H. Lefebvre, L. Althusser vb.) onu “sosyoloji”, “yeni bilim” ya da büyük harfle “Teori” gibi başlıklar altında adlandırırken kuramın bu genel niteliğine işaret ediyorlardı.

Aslında evrensel perspektifte “insanlık” fikri Hristiyanlıkta ortaya çıkmış, Müslümanlıkla daha geniş bir alana yayılmış ve Aydınlanma düşüncesi de bu kavramı laik temellere oturtmuştu. Ne

²⁴ Böyle verimli bir tartışmaya örnek olarak bkz. Jean-Jacques Lecercle; *Une Philosophie Marxiste du Langage*; Paris, PUF, 2004. <https://nirante.org>

var ki 18. yüzyıl sonlarından itibaren hegemonya kurmaya başlayan kapitalist üretim biçimi, Kant'ın bir "dünya barışı" perspektifinde düşlediği "insanlık" fikrini önce sömürgeci, daha sonra da emperyalist bağlantılar içinde ve eşitsiz parçalar halinde evrilen bir "küreselleşme" sürecine çevirdi. Bu süreçte ideolojik planda bütünleştirici öge de, egemen sınıfların kontrolünde gelişen insan ve toplum bilimleri oldu. Kuşkusuz bu ad altında toplanan disiplinler insanla ilgili bilgilerimizi zenginleştirdi; fakat "emek gücü" deposu haline gelmiş halk sınıflarını kapitalist sömürü mekanizmalarına uyumlu kılmak gibi bir işlevi de başarıyla üstlendiler. Eğer yakın tarihlerde bir düşünür (M. Foucault) "disiplin toplumu" başlığı altında incelediği kapitalist formasyonlarda hapisane, tımarhane, kışla gibi kurumsal yapıların "insan bilimleri"nin oluşmasındaki rolünü araştırma konusu olarak seçtiyse, bunda pek de şaşılacak bir taraf olmasa gerektir.

• • •

Marx ve Engels'in kuramsal ürünlerinin konu edindiği üçüncü alanı ise yaşadıkları döneme damgasını vuran kapitalist üretim biçiminin analizi teşkil ediyordu. Bilindiği gibi Marx bu çözümlemeyi başyapıtı *Kapital*'de yapmıştır. Gerçekten de Marx, *Kapital*'de o dönemin en gelişmiş sanayi ülkesi olan İngiltere'yi en somut ve güvenilir veriler bağlamında çözümlemiş, kapitalist sistemin iç ilişkilerini sergilemişti. Bununla beraber bu eseri sadece kapitalizmi analiz eden bir eser olarak görmek de son derece yanlış olur. Aslında *Kapital*'de Marksizmi bir genel teori statüsüne yükselten tüm öğeleri buluyoruz ve zaten eserin bu özelliği tarihte diyalektik yöntemin kullanılmasının da bir gereğidir. Biz de bu giriş yazımızı bitirirken, tarihî maddeci okumalarda sık sık karşılaştığımız ve günümüzde de varlığını sürdüren tüm önyargı, yanılğı ve tahrifleri imleyen bu özellik üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

Toplumsal analiz bilimsel olmak için, ampirist ve pozitivist görüşlerin aksine, somuttan başlayarak soyuta ve bugünden baş-

layarak da düne doğru ilerleyen bir yöntem izlemek zorundadır. Çünkü toplumsal gelişmede en karmaşık yapıların (örneğin organik dünyada insanın, toplumsal yapılarda ise kapitalizmin) anlaşılması, daha basit yapıların (örneğin maymunun ya da feodalizmin) anlaşılmasının da anahtarıdır. İşte *Kapital'e* egemen olan yöntem de tarihsel diyalektiğin esasını teşkil eden bu özelliktir. Nitekim *Kapital'in*, daha ilk cümlesinde Marx'ın son derece somut bir gözlemden (çağdaş üretim biçiminin bir "meta bolluğu" şeklinde ortaya çıkmasından) başlayarak soyuta (emeğin ikili yapısına ve emek-değer kuramına) doğru ilerlediğini görüyoruz ki gerçek bilimsel yöntem de budur. Kısaca Marx *Kapital'de* analizine ilkel sermaye birikiminin başlangıcını ve gelişmesini anlatarak başlamaz; aksine, bu süreç ancak çağdaş kapitalizmin mekanizmaları ortaya konulduktan sonra ele alınır ve çözümlenir. Oysa bu tespit, karşımıza, günümüzdeki tarihî maddeci okumalarla ilgili iki soru çıkarıyor.

Tarihî maddeci kuram tarihsel açıklamalarına bugünü çözümleyerek başlıyor ve mevcut karmaşık yapının geçmişteki öncüllerini bugünden hareketle anlamaya çalışıyordu. Bu durumda yanıtlamamız gereken iki soru bulunuyor ve bunlardan birincisi şudur: Marx ve Engels yaklaşık iki yüz yıl önceki kapitalizmi incelediler; bu durumda bizim de onların analizlerini anlamamız için, eserlerine, aynı yöntemle, bugünden, mevcut kapitalizmin analizinden hareket ederek eğilmemiz gerekmiyor mu? Böyle bir soru elbette ki belli bir haklılık payı içeriyor. Ne var ki verilecek yanıtta şu noktayı da gözden uzak tutamayız: Günümüz kapitalizmi gerçekten de 19. yüzyıl kapitalizminden hayli farklı bir görünüm içinde bulunuyor; fakat bu farklılık sistemin niteliğiyle değil, niceliğiyle ilgilidir. Daha özlü bir ifadeyle, aradan geçen zaman içinde kapitalizmi özgül bir üretim biçimi haline getiren temel öğelerde (emek gücünün meta haline gelmesi; üretim araçlarının özel mülkiyeti; şirketlerin kâr motivasyonu; sermayenin yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimleri vb.) bir değişiklik olmamıştır. Sadece daha başlangıçtan

itibaren “küreselleşme” eğilimleri taşıyan kapitalizm nicelik olarak büyümüş ve çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Kaldı ki kapitalist sistemdeki bu eğilimler zaten daha yüz yıl öncesinden itibaren “emperyalizm” başlığı altında incelenmişti ve aynı perspektifteki çözümlemeler günümüzde de yapılmaya devam ediliyor. Marx ve Engels’in analizleri ise bugün sadece bilimsel yöntemleri açısından değil, somut analizlerden hareket ederek yaptıkları öngörüler açısından da güncelliklerini kaybetmemiş bulunuyorlar. Gerçekten de bugün yaşadığımız “küreselleşme” süreci bağlamında kapitalizmin ağırlık merkezinin giderek Uzak Doğu’ya, Çin ve Hindistan’a kayışını daha 1850’de Marx şu cümlelerle haber vermişti: “Gelecekte Pasifik Okyanusu, Antik Çağ’da Akdeniz’in, günümüzde de (1850’de) Atlantik Okyanusu’nun oynadığı rolü oynayacak: Dünya ticaretinin büyük su yolu ve Atlantik Okyanusu bugünkü Akdeniz gibi bir iç deniz durumuna düşecek.”²⁵

Günümüzde Marx ve Engels okumalarıyla ilgili olarak yanıtla-mamız gereken ikinci soru da şudur: Kapitalist üretim ve verimlilik dürtüsüyle her gün biraz daha hızlanan iş bölümü ve uzmanlaşma sürecinin tanığı olan bizler, bir genel kuram özellikleri taşıyan Marksist öğretiyi bugün nasıl okuyabiliriz? Ve nasıl okumalıyız? Weber’in de işaret ettiği gibi artık direnilmez bir akım olarak karşımıza çıkan “uzmanlaşma” dalgası bu genel kuramı da “Marksist iktisat”, “Marksist felsefe”, “Marksist sosyoloji”, “Marksist tarih-yazıcılığı” vb. gibi dallara ayırmadı mı?

Kuşkusuz günümüzdeki –daha önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak– bilgi birikimi karşısında böyle bir uzmanlaşma zorunludur ve çağdaş Marksistlerin de çalışmalarını zaten belli uzmanlık alanlarında yürüttüklerini görüyoruz. Ne var ki böyle bir “uzmanlaşma”, ortada bir genel kuram bulunduğuna göre burjuva bilimlerinde olduğu gibi eklektik bir bütünleşme anlamına gelemeyen ve her özel alanda çalışan Marksist kuramcı kendisini diğer alanlarla

olan sentetik bağların bilincine kavuşturacak bir formasyona sahip olmalıdır. Çağımızın kuram ve eylem ilişkileri açısından temel açmazı da burada ortaya çıkıyor; çünkü kapitalist iş bölümünün bir ürünü olan üniversiteler günümüzde eklektizmi genel kuramlara – özellikle Marksizme– alması olarak kullanıyorlar ve “devletin bir ideolojik aygıtı” (Althusser) ya da “disiplin toplumu”nun aracı (Foucault) olmanın ötesinde bir işleve sahip görünmüyor. Ve sonunda da ortaya bürokrat ve teknokratlarla “Homo Academicus”ün işbirliğine dayanan –Bourdieu’nün “Devlet soyluları” dediği– yeni bir seçkinler zümresi çıkıyor. Bu bağlamda kuram-eylem birliği de, kapitalizmin genel krizi koşullarında, kuramın kitlelere nüfuz ederek maddi bir güç haline gelmesi perspektifinde yeni bir güncellik kazanıyor.

Neil Faulkner

Arkeolog ve tarihçi olan Neil Faulkner yazarlık, okutmanlık, ören yeri kazı sorumluluğu, kimi zaman da televizyon yayıncılığı yapmaktadır. Eğitimini King's College (Cambridge) ile Arkeoloji Enstitüsü'nde (UCL) tamamlayan Faulkner halen Bristol Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, *Military History* dergisi editörü ve NADFAS okutmanı olarak çalışmaktadır. Sedgford Tarih ve Arkeoloji Araştırması Projesi (Norfolk), Büyük Arap Ayaklanması Projesi (Ürdün) ve Büyük Savaş Arkeoloji Grubu'nda (Birinci Dünya Savaşı arkeolojisi üzerine uzmanlaşan saha çalışmaları birimi) ortak editörlük görevi yürütmektedir.

Başlıca eserleri:

Roma Britanyası'nın Gerileyişi ve Yıkılışı; Kıyamet: Roma Aleyhtarı Büyük Yahudi Ayaklanması; Gizli Hazine: Britanya'nın Geçmişini Gün Işığına Çıkarma; Roma: Kartallar İmparatorluğu (2013 sonbaharında Yordam Kitap tarafından yayınlanacak); *Ziyaretçiler için Eski Çağ Olimpiyat Oyunları Kılavuzu; Marksist Dünya Tarihi: Neandertaller'den Neoliberallere* (2013 sonbaharında Yordam Kitap tarafından yayınlanacak).

Friedrich Engels

İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu

Neil Faulkner

İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu,¹ tarihsel öneme sahip bir çalışmadan ibaret olmayıp kapitalizmin günümüzde nasıl işlediğini açıklayan bir analizdir.

Günümüzün binlerce modern sanayi şehrinde, Friedrich Engels’in 19. yüzyıl ortasında Manchester şehrinde gözlemlediği kadar ürpertici toplumsal koşulların hâlâ hüküm sürdüğünü görebiliriz. Şu örneğe bakalım:

“2010’da, Taiwan kökenli [Foxconn] şirketinin Şenzhen tesislerinde iş arkadaşlarının 18’i intihara kalkıştı; 14’ü yaşamını kaybetti.” Fabrikanın eski işçilerinden Çinli Lijia Zhang, 16 Ocak 2012’de Britanya’nın *Guardian* gazetesinde böyle yazıyordu. Lijia Zhang, sözlerine şöyle devam ediyordu: “Bazı çalışanlar ve emek örgütleri, işçi ölümlerinden kimi etkenlerin sorumlu olduğunu belirttiler: Düşük ücretler, kimi zaman 16 saati bulan uzun çalışma saatleri ve insanlık dışı muameleler. Bazıları, çalışma saatlerinde tesisteki işçilerin birbirleriyle konuşmasına bile izin verilmediğini iddia ediyorlar. Dünyanın en büyük elektronik imalatçısı olan Foxconn, benzeri

¹ *İngiltere’de Emekçi Sınıfın Durumu*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1997 –çev. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

birçok fabrika gibi çoğunlukla *nongmin gong* (köylü işçileri) işe alıyor, çünkü bu insanlar ucuza çalışıyorlar. Bu göçmenlerin genellikle şehirde tanıdıkları olmuyor. İşçi arkadaşlarımdan acısını duyabiliyorum, çünkü ben de 10 yıl boyunca fabrikada köle gibi çalıştım ve dayatılan katı kurallara katlanmak zorunda kaldım.”²

Gelin şimdi Lijia Zhang'ın Şenzhen ile ilgili söylediklerini şu ifadeyle karşılaştıralım: “[Konfeksiyon atölyeleri] bir genç kızlar ordusu çalıştırıyorlar ... bu genç kızlar genelde atölyede yiyor ve yatıyorlar; genelde kırsal kesimlerden geliyorlar ve bu nedenle de mutlak olarak patronlarının kölesidirler.” Bu sefer sahne 2010 güney Çin'i değil, 1844 kuzey Londra'sı; yorumu yapan kişi, genç bir Alman işadamı ve aydını olan Friedrich Engels (1820-1895).

Engels şöyle devam ediyordu: “Dört ay kadar süren moda sezonu boyunca, en iyi kuruluşlarda bile işgünü 15 saat, bazı sıkışık durumlarda 18 saat oluyor; ama atölyelerin çoğunda bu aylarda iş herhangi bir belirli kural olmaksızın, kesintisiz sürüp gidiyor; bu yüzden de kızlar hiçbir zaman günde altı saatten, sıklıkla üç-dört saatten, bazen de iki saatten fazla uyuma ve dinlenme fırsatı bulamıyorlar ... İşleri önündeki tek sınır, iğneyi bir dakika daha tutamayacak hale getiren kesin fiziksel güçsüzlüktür.”³

Babası, Engels'i, Manchester'da bir tekstil fabrikasına sahip olan aile şirketine çalışmaya göndermişti; bu işin, oğlunun radikal eğilimlerini törpüleyeceğini umut ediyordu. Ama tam tersi bir etkisi oldu.

Engels, Renanya'nın Ruhr bölgesindeki Barmen'de (bugünkü adıyla Wuppertal) fabrikası olan bir adamın en büyük oğluydu – militarizm yanlısı *Junker* aristokrasinin hâkimiyeti altında bulunan, Almanya'nın en büyük devleti Prusya, 1815'ten beri Renanya'yı de-

² Lijia Zhang, “China's Foxconn workers: from suicide threats to a trade union?”, *The Guardian*, 16 Ocak 2012.

³ Friedrich Engels, 1845/1892/1969, *The Condition of the Working Class in England*, St Albans (Britanya), Panther, 235-236.

netiminde tutuyordu. Napolyon'un 1815'te yenilmesi, Avrupa siyasetinde gericilik dönemini başlatmıştı. Ama 1815 sonrasının "taht ve mihrap"⁴ rejimlerinin, ne devrimci dönemin tüm reformlarını geri alması, ne de bu dönemin radikal fikirlerini bütünüyle bastırması mümkün oldu. Aslında, Avrupa'nın devrimler yatağı olan Fransa'da, daha Temmuz 1830'da, şehir ayaklanmasıyla bir kral alaşağı edilip, yerine yenisi getirilebiliyordu.

Sanayi devrimini yaşamaya başlayan Renanya, liberal ve demokratik fikirlerin en önemli merkezidi. Önce "Genç Almanlar" ile ilişki kuran, ardından "Genç Hegelciler"e katılan Engels, genç yaşlarından itibaren bu fikirlerin destekçisi olmuştu.⁵

Sanayi devriminin öncüleri olan Britanyalılar, bir çalışma alanı olarak iktisadın gelişmesinin de önünü açtılar. Öte yandan, Fransızların güçlü bir devrimci geleneğe sahip olmaları, köklü bir toplumsal değişimi amaçlayan demokratik ve ütopyacı grupların mantar gibi her yerde bitmelerine yol açıyordu. Kıyaslandığında Almanya, iktisadi ve siyasi açıdan geri durumdaydı; ama bu gerilik (daha doğrusu, bu geriliğin aşılmasını sağlayabilecek büyük toplumsal güçlerin yokluğunda, bu geriliği kavramaya yönelik çabalar) sayesinde ki Alman aydınları, cevapları felsefede aramaya yöneldiler.

Devrimci dönemin en önde gelen felsefecisi Georg Hegel (1770-1831) idi. Hegel felsefesi iki kavrama dayanıyordu: "Bütün şeyler kendi içlerinde çelişkilidir" ve "çelişki, bütün hareketin ve yaşamın köküdür; bir şey ancak bir çelişki içerdiği ölçüde hareket eder, ancak böylece bir içtepiye ve bir etkinliğe sahip olur."

Alman toplumunun atalet hâlinin hüsrana uğrattığı Genç Hegelciler, sürekli devrim hâlindeki bu dünya görüşünün çekimine kapıldılar. Zihindeki zahiri devrim, gerçek dünyadaki gerçek devrimin yerini almıştı.

⁴ *Taht ve mihrap* (*throne and altar*), monarşi ile Katolik Kilise ittifakını ifade eder –çev.

⁵ Lindsey German, 1994, "Friedrich Engels: life of a revolutionary", *International Socialism*, 65, 4-5. <https://marxist.org>

Hegel’in özgün kavrayışı, tam da Almanlara özgü bu zihinsel nesne merakına uyuyordu. Felsefesi, sırf düşünsel etkinliğe bile nedensel bir güç atfetmesiyle, gerçek anlamda “idealist” idi. Tarihi, “Mutlak Tin” dediği şeyin –ve kendi ile bununla uyuşmayan gerçeklik arasındaki çelişki aracılığıyla dünyayı değiştiren– bir ulu fikrin açılanması olarak görüyordu.

İşte böylece, bir radikal, bir aydın ve bir burjuva olan genç Engels, çıraklık eğitimini aile işinde tamamlamak üzere 21 aylığına Manchester’a gönderildi. Babası, tekstil imalatının acımasız dünyasında oğlunun hayalci idealizminin kaybolup gideceğini candan umut ediyordu. Aksine, Genç Hegelci felsefe, dünyanın ilk sanayi şehrinin proletaryası ile burun buruna gelecekti –sonuç, diyalektik ile sosyolojinin devrimci sentezi olacaktı.

Alman bir ziyaretçi, Johann Georg, 1914’te “Manchester’ın, pamuklu dokuma imalatının merkezi olarak tüm dünyada ün saldı”ğını yazıyordu. “Yüksekliği beş-altı katlı bir apartmanı bulan yüzlerce fabrika var. Bu binaların yanındaki dev bacalar, havaya kapkara kömür buharı püskürtüyor ve bu da bize, güçlü buhar makinelerinin kullanıldığını söylüyor. Bu buharların meydana getirdiği bulutlar, uzaktan görülebiliyor. Evleri de siyaha boyuyor.”

Bir başka Alman ziyaretçi, Johann Meidinger daha karanlık bir resim çiziyordu: “Manchester, az sayıda güzel caddesi ve binası olan, geniş alana yayılmış bir şehir; ambar ve fabrikaların dışında pek bir şey yok. İşçilere bakarsak bunların çoğu, ayran, yulafla ve patatesle beslenen, soluk benizli ve fakir giyimli insanlardan oluşuyor.”

Akıllara durgunluk verici bir olguydu. Manchester, 17. yüzyılın ortasında, kuzeybatı İngiltere’nin küçük pazar kasabalarından biriydi, ama 1664’ten 1773’e nüfusu üç kat artarak 23.000’e yükselmişti. Ardından tam bir patlama yaşayarak, sadece bir kuşaklık zaman diliminde, 1801’e gelindiğinde 70.000’e ulaşmıştı. O tarihte şehirde 33 tekstil fabrikası vardı; 1816’da ise 86. 1843’te Friedrich Engels şehre geldiğinde, nüfus 350.000’i bulmuştu. Şehrin pamuklu tekstil

ürünleri öylesine önem kazanmıştı ki, dünyanın başka yerlerinde satıldığında basitçe “Manchester malı” diye biliniyordu.⁶

Bu olağanüstü büyüme nasıl açıklanabilirdi? Manchester’ın pamuk kodamanları, ilk önce “eve iş verme” [*putting-out*] sistemiyle zenginleştiler –eğirmeciler ve dokuyucular, çoğu şehri çevreleyen kırsal kesimin küçük kasabalarında ve köylerinde olmak üzere, kendi evlerinde çalışıyorlardı. 18. yüzyıl ortası Manchester’ı, altı dükkân ya da atölye, üstü konut olarak kullanılan evlerden oluşan bir şehirdi.

Fabrika sistemi, Manchester kapitalizminin gelişiminde ikinci aşamayı temsil ediyordu. Eve iş verme sisteminin aksine, büyük ölçek ekonomileri sunuyordu. Yeni sistem, mekanik kuvvete, emek tasarrufu sağlayan makinelere ve (kadınlarla çocuklar dahil) yarı vasıflı işçilerden oluşan ucuz bir işgücüne dayanan kitlesel üretimi mümkün kıldı; sonuçta, emek üretkenliğinde ve üretimde olağanüstü bir artış oldu.

Yeni fabrikaların doğurduğu rekabet baskısı, el tezgâhıyla çalışan dokuyucuların ücretlerini çok geçmeden aşağı çekti ve hâlâ eve iş verme sistemiyle üretim yapan pamuklu dokuma tüccarlarının kârlarını düşürdü. İşçiler nihayetinde fabrikalarda çalışmaya mecbur oldular. Tüccarlar, buhar makineleri ile eğirme makinelerine yatırım yaptılar. Manchester, atölyeli evlerden, kanallardan ve nehir kıyılarından oluşan bir şehirken, peş peşe sıralanmış kalitesiz apartmanlardan, tekstil fabrikalarından ve demiryollarından meydana gelen bir şehre dönüştü. Bunlar olurken, hızla artan nüfusunun önemli bir kesimi için yaşam giderek daha bunaltıcı olmaya başladı.⁷

Gördükleri, Engels’i derinden etkiledi. Mary Burns isimli, işçi sınıfından genç bir İrlandalı kadınla arkadaşlık kurmuştu. Mary, saygın burjuvaların gitmeye nadiren cesaret ettikleri proleter ma-

⁶ Neil Faulkner, 2010, “Dark satanic mills? the archaeology of the world’s first industrial city”, *Current Archaeology*, 242, 13-19; Mike Nevell, *Manchester: the hidden history*, Stroud, The History Press, çeşitli yerlerinde.

Ucretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁷ Faulkner 2010, age.

hallerinde ona rehberlik edecekti.⁸ Etrafa geziler ve oturma evleri ilk elden detaylı gözlemlerde bulundu. Başta radikal Çartısmacılar hareketi olmak üzere, birçok işçiyle görüştü. Gazete haberlerini takip etti, resmî istatistikleri ve raporları inceledi.⁹

Bu çalışmalarının sonucunda, mükemmel toplumsal gözlemlere yer veren bir kitap yazdı; bu kitap, İngiliz işçi sınıfının 19. yüzyılın ortasındaki toplumsal koşulları üzerine halen ana kaynakları olan birisi olmayı sürdürüyor. Ama bundan çok daha fazlasını ifade ediyor. Çünkü Engels'in gözlemlerinin çerçevesini her insanın aşağılanmasının hem de insanın kurtuluşunun mekânı olan büyük diyalektik sanayi şehri kavrayışı oluşturur.

Keskin diyalektik algısıyla Engels, sınıfın, şehrin genel manzarası içine nasıl kazındığı konusunda hep tetikteydi. Tristram Hunt'ın gözlemdiği üzere, "Engels'in Manchester'ı, herhangi bir amaçtan ya da yapıdan yoksun gözüküyordu –'evlerden oluşmuş plansız, boğum olmuş bir kaos', ama gerçekte, şehrin boğucu içişiminin ortasında feci bir mantık vardı ... Evet, nehir boyunun harabeye dönmüş kıyılarında derme çatma apartmanlar gelişigüzel bir biçimle yükseliyordu ve eski mahalleler âdeta demiryollarının işgali altındaydı, ama tüm bu gelişmeler, sanayi toplumunun sınıfsal bölünmelerini birebir yansıtan daha geniş bir şehir biçiminin parçasıydı. Engels, kendinden önceki birkaç kişi gibi, şehrin mekânsal dinamizminin (sokakların, evlerin, fabrikaların ve ambarların), toplumsal ve siyasal gücün ifadeleri olarak taşıdığı önemin farkına varmıştı."¹⁰

Bu arada, sınıfsal bölünmelerin, coğrafi ayrılığın aşırı uçlarına nasıl yansıdığı Engels'in zihninde yer etmişti: "Bir kişi, [şehirden] yıllarca yaşasa da, her gün sokağa çıksa da, emekçi mahalleleriyle,

⁸ Tristram Hunt, 2009, *The Frock-Coated Communist: the revolutionary life of Friedrich Engels*, Londra, Allen Lane, 98-101.

⁹ German 1994, age., 6.

¹⁰ Hunt 2009, age., 109.